

Violència en la parella i tendresa en els vincles: consideracions clíniques

Vittorio Cigoli
Marialuisa Gennari

De les hipòtesis al mètode de treball

Ahir ja vam fer referència a les hipòtesis que orienten el treball clínic amb parelles violentes. La indicació metodològica que se'n deriva ha de considerar els següents factors: les transferències generacionals, l'estructura de personalitat, l'encaix de la parella i la relació amb els fills.

Des de fa bastants anys ens ocupem d'unir famílies i parelles que es troben en diferents situacions de la vida (adopcions, divorcis i parelles reconstituïdes, malalties greus de les persones grans i famílies immigrades). Definim com a relacional-simbòlic el nostre model d'investigació i intervenció clínica perquè es focalitza en els vincles i les seves vicissituds, i en les temàtiques afectives i ètiques que en constitueixen el fonament propi, és a dir, l'esperança, la confiança, la justícia i l'equitat (Cigoli, 1988, 1992, 1997, 2006; Scabini, Cigoli, 1991, 2000; Cigoli, Scabini, 2006).

Dediquem una particular atenció al divorci i als seus efectes, ja que pot ser la causa, ben coneguda, de l'augment de la violència ja existent a

la parella, o bé obrir la vàlvula de la violència oprimida. Alguns autors (Cigoli, 1988; Gandolf, 1997; Siegles, 2005) destaquen l'increment dels comportaments violents en la parella a partir del moment de la separació, que poden arribar fins a la guerra total entre les parts, amb greus repercussions generacionals. No es fan a l'atzar les nombroses denúncies penals recíproques, així com tampoc no són estranys, desafortunadament, els homicidis o suïcidis.

Quant a la intervenció clínica, hem de dir que pren la forma de psicoteràpia de parella, però també de consultoria al tribunal i a la parella, i de mediació familiar.

A continuació, volem deixar constància que en situacions de violència manifesta i en denúncies penals recíproques no pot haver-hi ni psicoteràpia ni mediació perquè, com ja se sap, requereix l'interès i el consentiment recíproc de la parella. Creiem, en canvi, que la mediació pot tenir un espai en un context de mandat juridicosocial. Es tracta del mandat del jutge a qui s'han adreçat els membres de la parella perquè "faci justícia".

Ens trobem, doncs, davant d'una transferència (de la relació de parella al jutge, i del jutge al consultor) que cal tenir en compte i en què s'han d'avançar, sobretot, hipòtesis de sentit plausible relatives al món dels significats interpersonals i a l'obtenció d'objectius dels integrants de la parella. Aquests sentits i objectius s'escapen, en bona part, dels *ex partners*. D'altra banda, una especialitat de la intervenció clínica coneguda és ampliar l'àrea de consciència d'aquests significats i objectius.

Però el vincle també pot rebre benefici de l'acció positiva de les persones (exactament el contrari a l'actuació). D'aquesta manera, és el clínic qui ha de crear el clima perquè això pugui ocórrer. No és casualitat que la literatura clínica consideri que la negociació amb l'altre, l'obtenció d'un acord i la seva realització és un pas important en el camí de recolzament i de reforç de la unió.

Resumint, l'habilitat del clínic consisteix a considerar la transferència que la parella actua a través de la justícia, i a crear un "espai transicional" que els permet fer, encara que de forma parcial però significativa, una experiència compartida.

D'això, se'n deriva que la consultoria que fem consideri com a clients tant la parella com el jutge (símbol de la presència d'una comunitat), i que no serveixi per res una simple fotografia (diagnòstic) de la relació de parella i de les característiques de personalitat dels *partners*. Anem, sens dubte, a la troballa dels recursos relacionals que s'amaguen darrere de la fenomenologia de la violència, segurs que cada situació clínica, també la que és indirecta i mediada, pot procurar algun benefici per al món dels vincles.

¿Què ens indica, llavors, la investigació clínica que nosaltres, i d'altres, hem conduït sobre els vincles familiars com a recurs, evitant una posició optimista, de fet, reactiva a la usual investigació de la psicopatologia?

Abans que res, la investigació indica com a recurs la disponibilitat dels cònjuges per veure's com a fills d'una història generacional i per reflexionar sobre la història en contacte amb els sentiments i les necessitats d'atenció més rellevants, i també la disponibilitat a considerar les implicacions afectives i ètiques de la mateixa separació (de quina cosa tracta de separar-se un *partner*? A què aspira? Per què li és impossible separar-se? Quina és la pèrdua intolerable que hi viu?).

Però també és un recurs crucial la disponibilitat dels cònjuges per identificar-se amb els fills i el seu món mental (¿estan assimilats a si mateixos o a la parella, o bé tenen un espai i un reconeixement propi?), i amb l'excònjuge com a progenitor (¿és totalment ineficax i indigne de confiança, o bé l'eficàcia i la confiança, malgrat que siguin fràgils, són existents i agents?).

A aquests recursos relacionals, s'hi ha d'afegir el recurs de la participació dels membres de la parella en el context de consultoria (ja que els rebuigs, els tacticismes i les oposicions són previsibles, ¿hi és present un moviment cap a la implicació i el compromís?). Subratllem l'alt valor del pronòstic que té aquest moviment, atès que és present un recurs de transformació dels vincles.

A causa del fet que el treball de consultoria clínica es desenvolupa en presència, o a l'ombra, d'advocats i consultors, té un objectiu peculiar, el de fer sortir la tendresa dels vincles que són enfosquits i dominats per la violència, i fer-ne quelcom a favor.

Carlo i Maria: violència i tendresa de la unió

Per exemplificar el model amb què treballem en situacions de violència de parella exconjugal i parental, exposarem un cas.

Tenint presents els indicadors clínics que s'hi han exposat, amb el temps hem construït un procediment que té el sentit d'un ritual col·lectiu dividit en escenes, com si es tractés d'una representació teatral. No sabem, ni volem saber amb antelació, què passarà quan es trobin (no ens guiem per tècniques reparadores de defectes i faltes, ja siguin de comunicació, com d'expressió de sentiments o de negociació). Però construïm el camí que s'ha de fer per arribar a la meta acordada.

Ara l'obertura de la trobada té copresents els ex *partners*, els advocats i els consultors. Tots han d'engegar el procediment de consultoria, els instruments de treball i el temps requerit (sempre és qüestió d'uns mesos). També s'avisava que al final de la consultoria es farà una devolució a la parella de les evidències clíniques més significatives per afavorir una reflexió conjunta. L'objectiu de l'obertura és compartir el procediment de treball i reconèixer la presència d'una "àrea lliure" dels consultors.

Premissa històrica

Carlo i Maria es van separar l'agost de 2000. En aquell temps, els fills es van assignar a la mare, amb la reglamentació de visites del pare i amb un acord sobre el xec de manteniment. Dos anys més tard, Carlo demana modificar les condicions (tenir més temps per estar amb els fills i reduir el xec) fins que arriba el 2005, quan, juntament amb el divorci, reclama la custòdia exclusiva dels fills, Anna i Luca. A la fi, contracta un psicòleg forense perquè investigui les condicions mentals de la seva exdona, la qual ja havia rebut denúncies penals.

Cal mencionar que els actes de violència d'aquesta parella són presents des del principi de la relació. Maria és físicament violenta amb Carlo, li fa puntades de peu, cops de puny i llança objectes que li fan ferides. Carlo, en canvi, utilitza la violència verbal contra Maria, la tracta d'incapacitada i de filla d'una família de bojós o, al contrari, la ignora durament. La denúncia més recent de Carlo contra Maria és la violència que fa servir amb els fills. El jutge diposa, llavors, que es faci una consultoria.

Escena 1 (primera): La trobada amb cadascun dels partners

La trobada té l'objectiu de connectar cadascun dels cònjuges a les relacions de la família d'origen i reflexionar-hi. Abans se sol·licitava a les persones que representessin gràficament la família actual. Es tracta d'una forma emotiva de genograma. El dibuix que fa Maria (v. figura 1) evidencia que falta una representació interior de la separació de la parella, i que la unió entre ella i el marit té forma convexa, és a dir, protectora. Val a dir que el dibuix no es comenta de seguida perquè primer es deixa un espai per treballar la història familiar. Només posteriorment es busquen les connexions de significat.

Maria parla d'un clima familiar fred i d'una parella parental molt crítica. Tota la feina de casa recau sobre la mare i el pare sovint està deprimat. Ella estava lligada al pare, que defineix com a calmat i reflexiu, tot i que sent que també té bastants trets característics materns, com ara la impulsivitat i la ràbia explosiva.

Desafortunadament, el pare se suïcida. I això la fa sentir profundament culpable, però també amb l'exigència de revisar la pròpia existència, que després culmina amb la separació. Pel que fa a la resta, la vida de parella amb Carlo va ser impossible des de l'inici. L'hostilitat manifesta d'ell cap a ella va portar-la, alternativament, a tancar-se o a atacar-lo.

En resum, ella era la "malcriada", mentre que ell era el bo, el seriós i el segur. Actualment, ella no espera que les coses puguin millorar amb ell i se sent desbordada per tots els "compromisos parentals". No obstant això, espera que la consultoria pugui ajudar-la a millorar la comprensió del que no fa bé i a donar-li suport en la parentalitat.

També li demanem a Carlo, inicialment, que representi la seva família actual (v. figura 2). Com es pot veure, ell col·loca damunt de la tria la mare i les germanes. Seguidament ell, del qual procedeix en línia directa Anna, la primera filla, i en una línia derivada Luca, el segon. D'aquesta manera, Maria és expulsada i la seva presència, negada.

Al final del dibuix, Carlo es llança contra la seva exdona enumerant totes les injustícies i la violència que ha hagut de patir. Tot seguit, defineix la seva família d'origen com "un ramat", on sempre regna la unitat, el diàleg i la generositat. Personalment, se sent molt lligat al pare

i a la germana petita, la qual ha cuidat durant anys. De les seves paraules emergeix el valor absolut que atorga a la casa-família, en què regna el respecte entre tots els membres i la parella conjugal és un perfecte model a imitar.

Desafortunadament, la boda, conseqüència d'esperar la seva filla Anna, va ser des del principi una ruptura. Després de quinze dies, cadascun dels *partners* va tornar a casa per culpa de la dona, que no aconseguia posar en primer terme la família a causa del model familiar tan dolent.

Des de casa, ell espera que la consultoria estableixi d'una vegada per sempre totes les patologies de l'exdona, així com l'actitud inadequada com a mare.

D'una banda, tenim un model de família carent i tràgica (Maria); d'altra banda, un model de família saturat en tant que perfecte. Vindria a ser com el diable i l'aigua beneïda...

S'assigna als pares, per fi, una feina per fer a casa: contestar formularis per entendre l'adaptació interpersonal, la confiança, l'eficàcia parental i els sentiments predominants. És interessant adonar-se de com l'adaptació interpersonal d'ambdós cònjuges presenta un alt nivell de narcisisme, mentre que es divideixen la impulsivitat (la mare) i la pre-ocupació social (el pare) (v. figura 3).

Escena 2 (segona): A l'escena 2 veiem la trobada de la parella i les representacions del vincle

És crucial considerar l'encaix de la parella perquè és per aquí, i no en via directa de cadascun dels progenitors, per on passen la generativitat i les diverses formes de degenerativitat (Cigoli, 1988, 1997; Cigoli, Gozzoli, Marta, Tamañas, 2004; i Cigoli, Tmaza en press.)

Carlo i Maria es troben ara l'un davant de l'altre i recorden el temps de nuviatge. Maria parla de Carlo com una persona amb la qual era possible mantenir converses profundes i capaç d'aportar-li seguretat i confiança. Carlo parla de Maria com una persona amb la qual era possible parlar de tot sense tabús i capaç d'aportar-li lluminositat i vivor. El vincle sembla, llavors, perfecte... Però Maria es queda embarassada, i d'aquesta manera es fa públic que són una família.

De seguida, doncs, la parella dubta si s'han de casar o no, però després és com si el model a reproduir estigués a disposició: el de la família de Carlo, que repudia la família de Maria. Les agressions físiques, d'una banda, i els insults i les humiliacions, de l'altra, guanyen terreny. És el famós cercle viciós de què cap dels dos no pot sortir.

Com ja sabem, la separació ha sigut conseqüència del suïcidi del pare de Maria, a l'únic que apreciava Carlo malgrat les seves fases depressives. I així, amb ell, desapareix l'únic i delicat fill que podia ajuntar el bé i el mal, la salut i la malaltia.

Ara queda clar, doncs, que Maria és la filla d'una família boja. Ella perd valor davant dels ulls del *partner* i el risc mortal és perdre'l també davant dels ulls dels fills. És per això que actua la separació com a sortida de l'angúnia intolerable.

Carlo, per la seva banda, se sent totalment estrany amb la ruptura de la relació. No s'adona que triar Maria (que al final s'ha revelat equivocada davant dels seus ulls) li concerneix en tant que hi buscava quelcom que li falta també a ell. Així doncs, la solució és eliminar Maria, tal com es veu al dibuix, perquè, d'aquesta manera, ell tracta d'anul·lar desesperadament la seva elecció i el seu imperdonable error.

Podrà la família perdonar-lo? Potser ho pugui fer englobant els fills, tal com es veu al dibuix. Però deixem pas a les imatges que ens permeten entrar a un altre registre de tot allò que és mental, anàleg al registre del somni. Davant de les imatges de la parella (Cigoli, 2000, en press.), referents al passat, Carlo i Maria escullen les següents (fig. 4). Carlo comunica la impossibilitat de diàleg i la depressió que se'n deriva (que contrasta amb la seguretat de tenir raó); Maria comunica el sentiment de soledat profunda (que contrasta amb la ràbia i la impulsivitat).

Passant després al present (fig. 5), Maria comunica el sentiment d'una unió destrossada i corrompuda pel rancor, mentre que Carlo comunica el sentiment d'amenaça que hi viu (el ganivet sobre la taula és, segons ell, l'equivalent a la violència de la dona), tot i que busca una "convivència civilitzada" (estar asseguts a la mateixa taula) tal com la societat ho exigeix.

Però el que sorprèn els consultors són les eleccions inherents al futur (fig. 6). Ens trobem, sens dubte, davant de sentiments de diàleg i abraçades que vencen la soledat. Atès que el futur, com el passat, és en el present mental, hem de qüestionar-nos, juntament amb els cònjuges, aquesta elecció.

Fa temps Cigoli (1988) va parlar de la presència d'una forma d'unió de la parella que va anomenar "desesperant" pel fet que aquesta, malgrat estar divorciada, continua inconscientment esperant el canvi de l'altre o de la unió experimentada. En termes de funcionament mental, podríem parlar de narcisisme compartit per la parella, ja que cap dels dos no s'allunya ni un pas del propi somni: el del diàleg, per un cònjugat, i el de l'abraçada vital, per l'altre.

Però també convé mirar l'altra cara de la moneda: ¿i si el somni-necessitat encara tingués espai i els membres de la parella poguessin sentir i viure tot això (diàleg i abraçada) en relació amb els fills?

Escena 3 (tercera): La trobada amb els fills

S'obre, d'aquesta manera, la tercera escena que implica la trobada amb els fills, primer separatament amb cada progenitor i després junts.

Anna té nou anys i Luca en té vuit. Maria creu que han patit un sentiment d'inadequació i aïllament respecte dels companys (parla del seu estat); Carlo creu que han perdut les cireres que tan sols la presència del pare els les pot donar (parla de la ruptura). Però ambdós reconeixen la necessitat de continuïtat i estabilitat afectiva per als fills en la relació amb els pares. A més, veuen en els fills els senyals d'ambdues famílies d'origen en termes físics i caracterials.

Òbviament, Maria tem que Carlo viciï els fills i Carlo tem que Maria no els doni les atencions que necessiten.

La trobada de cada pare amb els fills té lloc utilitzant una altra tècnica: inventar una història de família fent servir jocs que consisteixin en una caseta, mobles, diversos personatges i altres elements. El valor simbòlic d'aquesta tasca és afirmar la presència de la família, deixant de banda el divorci de la parella. En la interacció que es realitza, la mare fa el paper de cuinera, mentre que el pare fa de company de jocs. En realitat, ambdós pares tenen evidents dificultats a l'hora d'exercir la funció de guia i de suport emotiu. Els fills, com era evident, prenen

fàcilment la iniciativa i s'imposen en detriment del treball comú. Tant amb la mare com amb el pare, els fills actuen amb moviments antitètics i complementaris : Luca construeix i ordena, i Anna menysprea i destrueix el treball comú perquè s'hagi de refer de nou.

Això també emergeix del treball conjunt (fig. 7), en què es demana a tots, pares i fills, que trobin un subjecte i que el dibuixin en una mateixa fulla utilitzant colors.

Concentrem-nos en l'elecció del subjecte, l'execució del dibuix i la qualitat del producte en conjunt. Els pares decideixen què volen dibuixar, però a la vegada indiquen als fills que han de fer un dibuix en què estiguin tots junts. El tema escollit pels fills és "junts al McDonald's". En l'execució de la tasca, es veu que el pare treballa amb els fills, mentre que la mare treballa aïllada, malgrat que diverses vegades tracti de cridar l'atenció als familiars. Només Luca interacciona un breu temps amb la mare, a la qual es delega la tasca de representar la família asseguda a la taula mentre mengen. Anna critica la mare perquè l'ha dibuixada d'esquena i ningú no intervé.

Els familiars, doncs, són capaços de perseguir un projecte encara que el contingut de l'espai del dibuix comunica una situació d'ofegament. El dibuix conjunt també destaca una diferència de moviment dels fills: Anna està plena d'agressivitat; al principi, rebutja dibuixar al costat dels altres i roman enganxada al pare, mentre que Luca obeeix les indicacions dels pares i es mou d'un costat a l'altre.

Escena 4 (quarta): Deixem la família i entrem a tot allò que és social

Especialment quan la violència hi és present, és important no tancar-se dins d'una perspectiva merament familiar. En aquest sentit, és crucial una trobada amb els professors dels fills, que s'acorda amb els pares.

Els professors reconeixen com la violència del conflicte en curs entre els pares influeix en els fills. Però el que és inesperat és que les posicions dels fills es capgiren. Luca és l'agressiu amb els companys i el que té dificultats per integrar-se al grup. A més, és discontinu i superficial en el treball escolar. En canvi, Anna resulta que és bastant serena, col·laboradora amb les amigues, molt lligada al pare, però la mare també actua com a bon referent, a qui sovint anomena. En tot cas, els professors, fins i tot coneixent un parell d'episodis d'agressivitat de la

mare, exclouen la hipòtesi del maltractament i del descuit matern. Veure amb altres ulls és igual d'útil que fer servir «la mirada que escolta» en el moment de la trobada clínica amb la família. En resum, Anna, davant de la discòrdia dels pares, s'identifica en el món social amb el pare, i evita treure el problema fora de l'àmbit familiar mantenint una adaptació social congruent. Com hem vist, és en la família, en canvi, que expressa comportaments destructius que els pares difícilment poden evitar.

Luca, per la seva banda, s'identifica en el món social amb la mare, fet que el porta a la confusió, l'agressivitat i la dificultat de relació, mentre que en la família és qui tracta de mantenir el contacte entre els pares anant de la mare al pare, i viceversa (*go-between*).

Escena 5 (cinquena): En aquesta escena, veiem el temps del relleu de la unió

És el moment de la trobada amb cadascun dels progenitors per fer la devolució del sentit del treball de la consultoria, prenent els temes intrapsíquics i interpersonals més significatius.

Maria pot, d'aquesta manera, reconèixer la fatiga del present, però també la necessitat d'encomanar-se a Carlo. En canvi, Carlo confirma la greu dificultat d'encomanar-se a Maria (vegeu la figura 8 sobre la confiança i l'eficàcia parental d'un mateix i l'altre al principi i al final de la consultoria), la qual considera encara la causa del mal. Carlo reorganitza la representació d'ella com a mare violenta i afirma que vol reflexionar sobre alguns aspectes específics en relació amb la família d'origen.

Però és la trobada conjunta la que fa emergir, per part d'ambós pares, l'interès referent al malestar dels fills, fins i tot encara que fins al moment no hagin desenvolupat cap tipus de patologia. Es troben en una situació de risc evolutiu i es consideren prou llestos com per acordar conjuntament quina és la modalitat més adequada per exercir la parentalitat.

És per aquest motiu que es fa una trobada posterior amb ells, en què es revisen les condicions de la separació pel que fa al temps que cada pare transcorre amb els fills. Després de negociacions pesades, la parella acorda que els fills passin una nit més amb el pare durant el cap de setmana.

Carlo i Maria també acorden tornar-se a veure després d'un mes de prova per valorar els efectes de les decisions sobre l'organització familiar i sobre els fills. Després d'aquesta trobada en seguiran tres més, sempre focalitzades en la relació pares-fills.

En el cas de violència de la parella, és important tenir en compte el pas a través de les generacions de les formes de viure la unió. No tenim una visió determinista de la transferència generacional, al contrari, sustentem una visió oberta a la incertesa de la sorpresa. En el cas que hem presentat, tenim un vincle de parella dolorós i difícilment manejable perquè entra en escena el rebuig: rebuig de si mateixa i de la seva història (Maria); rebuig d'una elecció tot i que amb noves oportunitats (Carlo). La violència que emana del rebuig ha caracteritzat la relació des del principi, i el divorci no ha fet més que expandir-la implicant també els fills.

Sembla que són dos els esdeveniments crucials que recalquen el fet familiar: abans, l'espera d'un fill; després, el suïcidi del pare de Maria. Llavors, la pregunta que un es fa tot seguit és: ¿de què s'han de separar els membres de la parella? Freqüentment, els divorcis són actes justament contra la separació, que, com indica la paraula mateixa, significa fer néixer quelcom nou i preparar el camí cap a algun lloc concret, o nou (de *pario* i *se-parar*). Si per a Maria es tracta de separar-se de l'angúnia de la malaltia mental que envolta la família, per a Carlo es tracta de separar-se de la pertinença del seu món familiar idealitzat. En lloc de fer néixer quelcom nou, la trobada precipita un vincle tràgic: fer família resulta ser una tasca dolorosament impossible.

Ara el procediment que es posa en acció, que implica la parella, permet, d'una banda, connectar cadascun dels *partners* a si mateix i amb els seus propis vincles familiars i, de l'altra, buscar i trobar un possible recurs relacional en el vincle amb els fills. Maria i Carlo senten poder i han de fer quelcom positiu per a ells.

En poques paraules, en lloc de tractar d'arreglar un passat, tot i que estigui encara viu, els consultors dirigeixen l'atenció al present de la parentalitat. Certament, la història de les unions envaeix Maria (podria ser d'una altra manera?). Però és just allà on la unió pot rebre un nou element vivificador.

Tal com hem sustentat, el recurs a la justícia és un recurs clau de protecció perquè, deixant de banda els errors i les raons que té cadascú, l'ètica de la relació surt a la llum.

Òbviament, els membres de la parella reclamen justícia (la pròpia) i volen que siguin reconeguts els errors que han sofert (les raons); però la justícia, com ja sabem, viu d'actes equànimes, i és d'això, que se n'ocupa la mediació. L'esmentada mediació no és per a nosaltres una simple tècnica de negociació, sinó un espai en què els cònjuges poden opinar sobre el valor del vincle a través d'actes concrets que compten sempre amb l'altre (la parella, els fills, la comunitat). És pròpiament la unió amb els fills i la preocupació per ells que permet als membres de la parella comunicar i buscar una nova modalitat d'intercanvi.

Com ja se sap, no és possible interposar-se allà on guanya la violència. Per negociar amb l'altre fa falta un mínim de confiança i esperança en si mateix i en l'altre, perquè només així pot néixer un acte equànim. El procediment de treball clínic presentat pot ser útil per a la conquesta sobre el camp de la confiança i l'esperança en els vincles, que permeten que la mediació pugui operar.